

Gönderim Tarihi: 21.05.2015 Kabul Tarihi: 18.08.2015

BM’NİN İNSAN HAKLARIYLA İLGİLİ İKİZ SÖZLEŞMELERİNE TÜRKİYE’NİN BEYAN VE ÇEKİNCELERİ

Mehmet DALAR*

RESERVATIONS AND DECLARATIONS OF TURKEY TO UN’S TWIN COVENANTS ON HUMAN RIGHTS

Öz

Bu çalışma Türkiye’nin taraf olduğu Birleşmiş Milletler’in ikiz sözleşmesi niteliğinde olan Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (MSHS) ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ESKHS)’ne koyduğu çekinceler ile getirdiği beyanları uluslararası hukuk ve insan hakları ölçütleri bağlamında incelemektedir. Türkiye’nin getirdiği beyanlarla birlikte azınlık hakları ve eğitim haklarıyla ilgili getirdiği çekincelerin neler olduğunu ve hangi yasal gerekçelere dayandıklarını ele alan bu çalışma, Türkiye’nin son zamanlarda kaydettiği anayasal ve yasal değişiklikleri dikkate alarak çekince ve beyanları değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çekince, beyan, insan hakları, azınlık hakları, eğitim hakkı

Abstract

This study examines reservations and declarations of Turkey to twin covenants of United Nations which are International Covenant on Civil and Political Rights and International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights when Turkey become party to them. The study evaluates the reservations and declarations of Turkey in respect of international law and human rights criteria. Clarifying the Turkey’s declarations altogether with reservations concerning rights of minorities and education rights enshrined and guaranteed in the covenants this study analyses the legal basis of these reservations and declarations. Also the study evaluates the reservations and declarations taking into account the constitutional and legislative amendments made recently in Turkey.

Keywords: Reservation, declaration, human rights, minority rights, education right

---

* Doç.Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: dalar_m@ibu.edu.tr

Giriş

İnsan hakları, hem devletlerin anayasalarında hem de devletlerin taraf oldukları uluslararası sözleşmelerde düzenlenmiş olup, bu haklar egemenlikleri altında bulunan yerlerde yaşayan tüm insanlara devletler tarafından herhangi bir ayırım gözetilmeksizin sağlanması ve güvence altına alınması gereken haklardır. Demokrasinin en önemli ölçütlerinden birisi olarak değerlendirilen insan haklarını uygulamayan veya uygulanması konusunda sorun yaşayan devletler iç barış, istikrar, ekonomik ve sosyal gelişme yönünden ciddi problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. İnsan haklarının ciddi ve sürekli olarak ihlal edilmesi, uluslararası barış ve güvenliğin bozulmasını beraberinde getirmektedir. Antik çağlardan zamanımıza kadar insanların yönetim karşısındaki durumu, yöneten yönetilen ilişkisi, güce dayanan yönetimlerin otoriterleşerek baskı uygulamalarının beraberinde getirdiği insan hakları ihlalleri, toplumsal değişimin ve iktidar mücadelelerinin ana kaynağı olmuştur. Ülkesel ve yerel bazda alınan tedbirler ve yapılan çalışmalar yeterli olmadığı ve bu konuda uluslararası toplum yeterince işbirliği yapmadığı için 20. Yüzyılda iki büyük savaşın yaşanmasının önüne geçilememiştir.

İkinci dünya savaşı sonucunda kurulan Birleşmiş Milletler (BM)'in kurucu antlaşmasında belirtilen temel amaçlarından biri olan uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasına esas teşkil edecek insan hakları ve temel özgürlüklerinin dünya çapında yerine getirilebilmesi ve güvence altına alınması için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada taraf olan devletlere hukuki bağlayıcılık getiren BM'nin ikiz sözleşmesi olarak kabul edilen Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin kısaca ana temasına değinildikten sonra Türkiye'nin bu sözleşmelere taraf olurken koyduğu çekinceler ile bu sözleşmelerin uygulanmasıyla getirdiği beyanlar incelenecektir. Anayasal ve yasal düzeyde demokrasi ve insan haklarıyla ilgili düzenlemeler yapan Türkiye'nin taraf olduğu insan hakları sözleşmelerine getirdiği beyan ve çekincelerin ne derece insan hakları standartlarıyla uyduğunu araştıran bu çalışma, hem Türkiye'nin kurucu belgesi olan Lozan Antlaşması ile anayasa hükümlerini hem de konuyla ilgili Türkiye'de yakın zamanda ortaya çıkan anayasal ve yasal gelişmeleri dikkate alarak değerlendirmeler yapmaktadır.

Sözleşmelerin Yapılması Süreci

20. yy.'da yaşanan iki büyük savaş felaketi, insan haklarının sadece ulusal bakımlardan değil, uluslararası alanda da korunması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. İkinci Dünya Savaşı devam ederken dönemin ABD Başkanı Franklin D.Roosevelt'in 1941 yılında Kongre'de yaptığı konuşmada; dört temel hak ve özgürlüğü sağlayacak bir uluslararası örgütün kurulması gerektiğini açıklamıştır. Bu hak ve özgürlükler: söz ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, açlıktan kurtulma özgürlüğü ve korkudan kurtulma özgürlüğüdür (Gemalmaz 2001: 305-306; Kapani 1981: 61; Bozkurt 2003: 52). 1941 tarihli Atlantik Beyannamesinde insan haklarına değinildiği gibi 1942 tarihli BM beyannamesinde de her ülkede hayatı, özgürlüğü, bağımsızlığı, din serbestliğini korumak, temel hakları ve adaleti gerçekleştirmek için mücadelenin gerekli olduğu vurgulanmıştır (Meray 1968: 251). İkinci Dünya savaşından sonra kurulan Birleşmiş Milletler (BM) kurucu antlaşmasının (BM Şartı 1945) temel amaçlarından biri de insan hakları ve temel özgürlükleri tüm dünyada sağlamak olarak belirlenmiştir. Ayrıca antlaşmanın birçok maddesinde insan haklarına atıflar yapılmıştır. Bu amaçla BM'nin bir organı olan Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin oluşturduğu İnsan Hakları Komisyonunun hazırladığı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (İHEB) 10 Aralık 1948 tarihinde BM Genel Kurulunda aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 48 devlet tarafından kabul edilmiştir. Bildiriye 8 devlet tarafından da çekimser oy verilmiştir.¹ Medeni (kişisel), siyasal, sosyal ve ekonomik haklarla ilgili temel hükümlere yer veren ve 30 maddeden oluşan Bildirinin (Gemalmaz 2001: 315-320) yol gösterici nitelikte olduğu, ulaşılmaması gereken ideal haklar listesini sunduğu görülmektedir. Bildirinin hukuki bağlayıcılık getirmediği ileri sürülse de Bildirinin getirdiği insan haklarıyla ilgili ilkelerin pek çok devletin gündemine yerleşmesi, anayasalarda yer alması, birçok ulusal, uluslararası ve bölgesel insan hakları belgelerine kaynaklık teşkil ettiği dikkate alınırca Bildiriyle ilgili bu iddianın gerçeği yansıtmadığı düşünülebilir. Gerek BM Genel Kurulu gerekse İnsan Hakları Komisyonunca alınan kararlarda Evrensel Bildirinin bütün

---

¹ O dönemin beş Doğu Bloku devletlerinden Sovyetler Birliği, Belarus, Ukrayna, Yugoslavya ve Çekoslovakya'nın Bildiride kişinin devlet karşısında ödevinin yeterince belirtilmemesini gerekçe göstererek Bildiride soyut hükümlerin yer aldığını belirterek; Suudi Arabistan'ın Bildirideki bazı hakların İslam'la bağdaşmadığını ileri sürerek ve Güney Afrika Birliği'nin Bildiride sosyal ve ekonomik haklara yer verilmemesi gerektiğini savunarak Bildiriye çekimser oy verdikleri ifade edilmektedir (Kapani, 1981: 62.; Bozkurt, 2003: 58). Bildiriye çekince koyan eski Doğu Bloğu devletleri daha sonra 1970'lerde başlayan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı sürecinde Bildirideki hakları ve ilkeleri açıkça kabul ettiklerini beyan etmişlerdir (Gemalmaz 2001: 322).

devletler tarafından uygulanabileceği ve bütün devletleri bağlayabileceği vurgulanmıştır (Gemalmaz 2001: 323). Ayrıca Bildiride geçen yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik yasağı, adil yargılama, özel hayatın gizliliği, kişi güvenliği gibi hakların juscogens² niteliğinde olduğu, bunların bildiriye taraf olan ve olmayan tüm devletleri bağlayacağı kabul edilmektedir (Gemalmaz 2001: 324).

1966 yılında BM genel kurulunda kabul edilip, gerekli onayı aldıktan sonra 1976 yılında kabul edilen ve taraf devletler üzerinde hukuki bağlayıcılık gücüne sahip olan BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi-Misakı- (MSHS) ile BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi-Misakı- (ESKHS) büyük ölçüde İHEB'deki hakları düzenlemişler ve bu hakları belirli esaslara bağlayarak güvenceye kavuşturmuşlardır. MSHS, BM Genel Kurulunda 16 Aralık 1966 tarihinde kabul edilerek imzaya açılmış, 35 devletin onay belgelerini BM Genel sekreterliğine gönderdikten sonra 13 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kişisel ve siyasal hakları düzenleyen ve Misak (Covenant) olarak adlandırılan bu sözleşme bir giriş ve 53 maddeden ibarettir (UN Human Rights 1966a; T.C. Başbakanlık 2003) Bu sözleşmeye Mart 2015 itibariyle 168 devlet taraf olmuştur (UN Treaty Collection, Chapter IV (1966/4).

Pozitif nitelikli olan ve devlet tarafından sağlanması öngörülen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesine karşılık ağırlıklı olarak negatif içerikli klasik haklar içeren MSHS, İHEB'ten bir ölçüde farklılık sergilemiştir. İHEB'te yer alan sığınma hakkı, başka ülkelere serbestçe yerleşme hakkı bu sözleşmede yer almamıştır. Buna karşılık İHEB'te yer almayan halklardan kendi kaderlerini belirleme hakkı (self-determinasyon hakkı), azınlık hakları, doğal kaynaklar üzerinde halkın egemenlik hakları, savaş propagandası ve her türlü ayrımcılık ile kin ve düşmanlığa yol açan propagandaların yasaklanması gibi hükümler bulunmaktadır (Kapani 1981: 66-68). Şüphesiz ki MSHS'nin getirdiği haklar İHEB'tekinden hem daha geniş hem de pozitif hukuk anlamında daha etkilidir. Sömürgesizleştirme çabalarının da etkisiyle 1948 yılına göre daha fazla devlet BM üyesi olmuştur. Bir çok devletin BM'ye üye olmasıyla BM heterojen bir yapı kazanmış olup, farklı devletlerin anlayışları ve siyasi ağırlıkları sonucunda İHEB'tekine göre daha evrensel bir sözleşmenin oluşturulması sağlanmıştır. MSHS'nin felsefi temelleri İHEB'tekinden

---

²Juscogens kavramı uluslararası hukukun emredici hükmü olarak kabul edilmiştir. Bir kuralın uluslararası topluluğun ağırlıklı çoğunluğunca benimsenmesi ve o kurala karşı farklı bir kural konulamaması Juscogens kuralının belirlenmesinde etkili olmaktadır (Pazarıcı 2007: 81).

daha farklı olmuş, İHEB'teki Avrupa merkezli anlayış bu sözleşmede yerini daha evrensel bir anlayışa bırakmıştır (Çağırın 2006: 98). Gerçekten de Sözleşmenin başlangıcındaki Self determinasyon ilkesi ile halkların doğal kaynaklar üzerinde sürekli egemenlik haklarının olduğu hükmü (madde 2), özellikle batının sömürgeci geleneğine karşı bir anlayışı sergilediği izlenimi vermektedir.

MSHS'yi İHEB'ten farklı kılan önemli bir diğer özelliği de getirdiği denetim organıdır. Sözleşme kapsamındaki hakların sağlanıp sağlanmadığını denetlemek üzere İnsan Hakları Komitesi kurulmuştur. 18 üyeden oluşan bu Komitenin denetim yetkisi sınırlıdır. Komitenin devlet başvurularını alması için şikâyet edilen devletin komite yetkisini önceden tanımış olması ve iç hukuk yollarının tamamlanmış olması gerekir. Ayrıca gerçek kişilerin Komiteye başvurabilmeleri için şikâyet edilecek devletin sözleşmeye ek seçmeli (ihtiyari) protokole taraf olması ve iç hukuk yollarının tüketilmiş olması gerekir. MSHS'nin 41-42 maddeleri uyarınca Komite, taraflara dostça çözüm yolunu tavsiye etmektedir. Dostça çözüm tavsiyesinden sonuç alınamaması halinde komitenin yapacağı şey bu durumu tespit eden raporunu ve önerilerini taraflara iletmekten ibarettir (Pazarıcı 1998/II: 227-228; Çelik 1987: 309-311). Ne var ki Komitenin MSHS kapsamındaki denetim yetkisi oldukça sınırlı ve yetersiz düzeydedir. Verdiği kararlar devletler üzerinde her hangi bir hukuki etkiye sahip değildir. Öyle ki devletlerarası başvurularda devletin ihlali var olsa da eylemlerinin ihlal olduğunu ve sözleşmeyi çiğnediklerine dahi karar vermemektedir (Kapani 1981: 68). Devletlerarası şikâyetlerle ilgili uzlaştırma yöntemi olarak kabul edilen bu yöntemle komite, sözleşmeye uygunluk konusunda farklı görüşleri uzlaştırmaktadır (Gülmez 2004: 213). Seçmeli protokol kapsamında gerçek kişilerin şikâyetlerini inceleyen Komite, 1990 yılından itibaren devletler üzerinde daha etkin olacak yöntemlere yer vermiştir. Kararlarında yalnızca ihlali bildirmekle kalmayıp, devletin sözleşme kapsamında alması gereken önlemleri belirten Komite, devletin alacağı önlemleri bildirmesini de istemektedir. Her ne kadar kararları öneri niteliğinde de olsa devletleri etkilemektedir (Gülmez 2004: 225).

MSHS ile aynı tarihte kabul edilen BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (Misakı) UN, Human Rights 1966b; TBMM 2003b) de İHEB'teki sosyal ve ekonomik hakları düzenleyerek devletleri bağlayıcı nitelikte olan bu haklar konusunda devletlere pozitif yükümlülükler getirmiştir. Eğitim hakkı, çalışma hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı, yoksulluktan kurtulma hakkı, grev hakkı, ücretli tatil hakkı gibi hakları içeren ve 31 maddeden oluşan bu sözleşme, ayrıca İHEB'te yer

verilmemiş olan self-determinasyon hakkı ile halkların doğal kaynaklarını özgürce kullanarak bu kaynaklar üzerinde egemenlik haklarını da içermektedir. Bu sözleşme, MSHS'den farklı bir denetim mekanizması getirmiş olup, bu haklar konusunda devletlerin karşılaştıkları sorunları ve gelişmeleri konusunda BM Ekonomik ve Sosyal Konseye rapor göndermeleri öngörülmüştür.

Türkiye'nin MSHS ve ESKHS'ne Koyduğu Beyan ve Çekinceler

Türkiye, birçok insan hakları sözleşmesine taraf olmakla birlikte bu sözleşmelerde geçen bazı haklara kendi yönetim sistemi ve anayasası bağlamında çekinceler koymuştur. Uluslararası hukukta antlaşmaların bazı hükümlerine bağlanmamayı içeren çekince konulması hakkında 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (1969)'nin 9-23.maddeleri bu konuda düzenlemeler getirmiştir. Aşağıda da analiz edileceği gibi bu sözleşmeye göre bir çekincenin geçerli olabilmesi için antlaşmanın onu yasaklamamış olması ve antlaşmanın amaç ve konusuna aykırı olmaması gerekmektedir. Ayrıca antlaşmada aksi bir hüküm yoksa antlaşmanın diğer tarafı devletlerce konulan çekincenin kabul edilmesi, çekincenin imza veya onay ve katılma anında konulması gerekir (Pazarıcı 1998/I: 170-172).

Türkiye, 1966 tarihli BM'nin ikiz sözleşmesi olan MSHS (TBMM (2003a) ile ESKHS (TBMM (2003b)'ni 2000 yılında imzalamış ve sözleşmelerin bazı hükümlerine çekince koymak ve sözleşmeyle ilgili beyanlar (deklarasyonlar) getirmek suretiyle 04.06.2003 tarihinde 4867 ve 4868 sayılı kanunlarla onaylayarak sözleşmelere taraf olmuştur (T. C. Resmi Gazete, 2003). Ayrıca gerçek kişilerin MSHS kapsamında kurulmuş olan İnsan Hakları Komitesine bireysel başvurularını içeren ek İhtiyari (Seçmeli) Protokol de Türkiye tarafından 01.03.2006 tarih ve 5468 sayılı kanunla çekince ve beyanlarla birlikte onaylanmıştır (T.C. Resmi Gazete 2006). MSHS'nin ve ESKHS'nin geneli ve ek protokol incelendiğinde taraf olmak isteyen devletlerce beyan ve çekincelerin konulmamasıyla ilgili bir hüküm bulunmamaktadır.

Türkiye'nin onayladığı sözleşmeyle ilgili beyan ve çekincelerin içeriklerine gelince;

Türkiye, MSHS'ye taraf olurken sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerini BM kurucu antlaşması çerçevesinde (özellikle 1 ve 2. maddeleri çerçevesinde) yerine getireceğini birinci beyanında belirtmiştir.

İkinci beyanında sözleşmenin hükümlerini yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan taraf devletlere karşı uygulayacağını, üçüncü beyanında sözleşmenin ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasasının, yasalarının ve idari düzenin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylanmış olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin getirdiği çekince ise MSHS'nin azınlıkların korunması başlığındaki 27. Maddesiyle³ ilgilidir. Türkiye, 27. Maddeyi kendi anayasası ile 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması ve eklerinin hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını saklı tuttuğunu belirtmek suretiyle 27. Maddeye çekince koymuştur (T.C. Başbakanlık 2003). Ayrıca Türkiye, ESKHS'yi onaylarken MSHS'ye getirdiği beyanların aynısını getirmiştir. Getirdiği çekince ise ESKHS'nin eğitim hakkıyla ilgili madde 13/3-4⁴ hükümlerine yönelik olmuştur. Türkiye koyduğu bu çekinceyle Sözleşme'nin 13. Maddesinin 3. ve 4.Paragrafları hükümlerini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 3. 14. ve 42. Maddelerindeki hükümler çerçevesinde uygulama hakkını saklı tutacağını bildirmiştir (TBMM (2003b)). Türkiye gerçek kişilerin İnsan Hakları Komitesine bireysel başvurularını içeren MSHS ek Protokole taraf olurken MSHS'ye koyduğu beyanların aynısının geçerli olduğunu belirttiikten sonra, bireyler tarafından komiteye iletilecek şikâyetlerin başka bir uluslararası çözüm ve soruşturma usulü tarafından incelenmiş şikâyetleri kapsamadığını, protokolün Türkiye açısından yürürlüğe girdikten sonra Türkiye'nin ulusal sınırları içinde sözleşme kapsamındaki hak ihlalleri için başvuru yapılabileceğini, MSHS'nin hukuk önünde eşitlikle ilgili 26. Maddesinin ihlaliyle ilgili şikâyetlerde MSHS kapsamında garanti altına alınan haklar dışındaki hak ihlaliyle ilgili şikâyet bildirimlerini kapsamayacağını belirterek ek protokolün bireysel başvurularla ilgili 5/2 maddesine çekince koymuştur (T. C. Resmi Gazete 2006).

---

³ MSHS'nin 27. maddesi: "Etnik, dinsel veya dilse azınlıkların bulunduğu bir Devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişiler grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma kendi dinlerinin gereği ibadeti etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenmez."

⁴ESKHS'nin 13. Maddesinin 3. fıkrası: "Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, ana-babaların veya -bazı durumlarda-yasal yoldan tayin edilmiş velilerin çocukları için, kamu makamlarınca kurulmuş okulların dışında, Devletin koyduğu ya da onayladığı asgari eğitim standartlarına uygun diğer okulları seçme özgürlüğüne ve çocuklarına kendi inançlarına uygun dinsel ve ahlaki eğitim verme serbestliklerine saygı göstermekle yükümlüdürler." ESKHS'nin 13. Maddesinin 4. Fıkrası: "Bu maddenin hiç bir hükmü, bireylerin ve kuruluşların eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlüklerini kısıtlayacak şekilde yorumlanamaz; bu özgürlüğün kullanılmasında, daima, bu maddenin 1. fıkrasında ortaya konmuş olan ilkelere uyulmasına ve böyle kurumlarda verilen eğitimin Devlet tarafından belirlenebilecek asgari standartlara uygun olması gereğine bağlıdır."

Türkiye'nin birinci beyanı değerlendirilirse, MSHS'yi BM antlaşmasının 1. ve 2. Maddeleri çerçevesinde yerine getireceğini belirten Türkiye'nin bu beyanı, sözleşmelerde geçen self- determinasyon hakkının BM antlaşması kapsamında değerlendirebileceğini, ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanması, egemenliğe saygı, içişlerine karışmama ve ulusal yetkiye dahil konularda BM'nin zorlama tedbirleri dışında dış müdahaleyi yasaklayan 2. Maddesine aykırı herhangi bir uygulamaya yer vermeyeceği anlamındadır. Bizce Türkiye'nin böyle bir beyanda bulunmasına gerek yoktur. Her iki sözleşmenin BM tarafından çıkarıldığı ve BM Genel Kurulunda kabul edildiği dikkate alınırca BM'nin kendi kurucu antlaşmasıyla çelişkili sözleşmeleri çıkarması söz konusu değildir. Self-determinasyonu bir ülkede yaşayan halkın dış müdahale olmadan kendi yönetimlerini istedikleri gibi belirlemeleri, kendi kaynaklarını istedikleri gibi işletebilmeleri ile bu haklarının diğer devletlerce tanınması ve saygı gösterilmesi olarak tanımlayan MSHS (madde 1), self determinasyon hakkını ayrılma hakkı yönünde düzenlememiştir. Devletlerin ayrılma içermeyen self-determinasyon biçimlerini tanımaları gerektiği konusunda genel bir uzlaşma olduğu belirtilmektedir (Freeman 2008: 147).

Yukarıda değinilen 2. Maddedeki ilkeleri dikkate alan BM'nin amacını açıklayan 1. Maddesi, BM'nin barış ve güvenliği tesis etmeyi, insan hakları ve temel özgürlükleri sağlamayı ve ulusların kendi kaderlerini belirleme (self-determinasyon) hakkına saygıyı ve uluslararası işbirliğini öngörmektedir. MSHS kapsamında kurulan İnsan Hakları Komitesi, 12 nolu yorumunda (CCPR 1984/12) self determinasyonu açıklamış, bu kavramın ülke halklarının kendi yönetimini serbestçe belirleme, doğal kaynakları üzerinde egemenlik hakkı, yabancı sömürsünü kabul etmeme ve herhangi bir dış müdahaleye izin vermeme anlamında olduğunu, ülkelerin toprak bütünlüğünü parçalayacak bir anlayışın kabul edilmediğini, devletlerin işbirliği ve dostane ilişkileriyle ilgili 24 Ekim 1970 tarihli 2625 sayılı BM Genel Kurulu kararına yapılan atıfla sömürge altındaki halkların kendi kaderlerini belirleme yetkilerinin olduğunu açıklamıştır. Adı geçen 2625 sayılı kararında BM Genel Kurulu, self determinasyonun devletlerin toprak bütünlüğünü zedeleyici, ülkenin tamamen veya kısmen herhangi bir yoldan bölünmesine yol açıcı anlamında yorumlanamayacağını vurgulamıştır (UN A/Res 1970).

Türkiye'nin çekince koyduğu azınlık haklarıyla ilgili 27. Maddesinin self determinasyonla ilişkisinin olup olmadığını inceleyen İnsan Hakları Komitesinin 26 Nisan 1994 tarihli 23 nolu yorumunda (CCPR 1994/23);

MSHS'nin 1. Maddesindeki self determinasyon ile bir devletin ülkesindeki azınlık haklarını sağlamasının ayrı şeyler olduğunu, bunların birbirine karıştırılmaması gerektiğini, bu maddede düzenlenen hakların azınlıklara mensup bireylere tanınacağını, devletin herhangi bir ayrımcılık yapmayarak eşitlik ilkesi çerçevesinde kültürel hakları tanıyacağını, azınlıkların içinde yaşadıkları devletin parçası olduklarını, self-determinasyonun seçmeli protokol kapsamında yapılan bireysel başvurulara konu olamayacağını, bu bağlamda self determinasyon hakkının azınlıklara değil, azınlıkların parçası oldukları ve aynı ülkede birlikte yaşadıkları uluslara tanındığını belirterek azınlıklara tanınacak haklar içinde self determinasyonun olmadığını belirtmiştir.

Türkiye'nin MSHS'yi onaylarken yaptığı ikinci ve üçüncü beyanı değerlendirilirse;

Bu beyanlardan anlaşıldığı kadarıyla Türkiye'nin diplomatik ilişki kurmadığı Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) gibi devletlere karşı sözleşmeyi uygulamayacağı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'yle ilgili kendisine karşı yöneltilecek sorumlulukları kabul etmeyeceği ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin beyan ve çekincelerine başta Yunanistan ve GKRY olmak üzere bazı Avrupa devletleri karşı çıkmışlardır.

Yunanistan'ın 11 Ekim 2004 tarihinde Türkiye'nin beyanıyla ilgili yaptığı bildiri; Türkiye'nin diplomatik ilişkileri olduğu devletlere karşı sözleşmeyi uygulayacağıyla ilgili beyanının esasen bir çekince olduğunu, bu da insan haklarının sağlanmasında devletlerarasında mütekabiliyetin dikkate alınmaması gerektiğiyle ilgili ilkeyle uyuşmadığını, bu beyanın sözleşmenin amaç ve konusuyla bağdaşmadığını belirtmiştir. Türkiye'nin sözleşmeyi ülkesel sınırları itibarıyla onayladığıyla ilgili beyanının da sözleşmenin 2/1 maddesiyle⁵ bağdaşmadığını, sözleşmedeki hakların devletin egemenliği ve etkin kontrolünün olduğu yerlerde yerine getirilmesi gerektiğine işaret ederek Türkiye'nin sözleşmeye aykırı davrandığını bildirmiştir. Bununla birlikte bu itirazının MSHS'nin Türkiye ile Yunanistan arasında yürürlüğe girmesine engel olmadığını eklemiştir. GKRY de 26 Kasım 2003 tarihinde Türkiye'nin yukarıdaki beyanlarının çekince niteliğinde olduğunu, bu beyanların taraf devletler için Türkiye'nin yükümlülükleriyle ilgili belirsizlikler oluşturduğunu ve sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerle Türkiye'nin uyacağı konusunda

⁵MSHS'nin 2/1 maddesi: "Bu Sözleşmeye Taraf her Devlet, bu Sözleşmede tanınan hakları ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer bir statü gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın, kendi toprakları üzerinde bulunan ve egemenlik yetkisine tabi olan bütün bireyler için güvence altına almayı bu ve haklara saygı göstermeyi taahhüt eder"

şüphelere yol açtığını belirtmiştir. Almanya da 13 Ekim 2004 tarihinde Türkiye'nin beyan ve çekincelerinin MSHS'nin amaç ve konusuyla bağdaşmadığını ve Türkiye'nin ilişkisi olduğu devletlerle sözleşmenin uygulanması bakımından etkilemeyeceğini bildirmiştir (UN Treaty Collection, Chapter IV 1966/4).

Türkiye'nin bireysel başvurular konusunda koyduğu çekincenin içeriğine bakılırsa, getirdiği çekinceyle MSHS'nin İnsan Hakları Komitesinin bireysel başvurularla ilgili yetkisini sınırladığı izlenimini vermektedir. Çekince koyduğu 5/2 maddesi zaten başka bir uluslararası çözüme konu olan bireysel başvuruların incelenemeyeceğini belirtmiş olup, özellikle MSHS'nin eşitliği öngören 26. Maddesiyle ilgili ihlaller konusunda yapılacak başvurulara MSHS'nin kapsamı dışındaki hak ihlallerini kapsamayacağı konusunda çekince koyması, ek protokole taraf olmasını gereksiz hale getirmektedir. Ayrıca aşağıda da değinileceği gibi ek protokole çekincenin kapsamı ve içeriği konusunda değerlendirme yapma yetkisinin İnsan Hakları Komitesine ait olacağı komitenin yorumlarında yer almaktadır.

MSHS'den farklı olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), konulacak çekincelere değinmiş ve taraf olacak devletlerin keyfi bir şekilde genel çekinceleri koymalarını engellemek için bağlayıcı hükümler getirmiştir. Bu sözleşmenin 57. Maddesi, Sözleşme'nin belirli bir hükmü hakkında, taraf olacak devletin ülkesinde yürürlükte olan bir yasanın bu hükümle bağdaşmazlığı konusunda bir çekince koyabileceğini, genel nitelikte çekinceler konmasına izin verilmeyeceğini, konulacak her çekincenin sözü edilen yasayla ilgili kısa açıklama içermesi gerektiğini öngörmektedir (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ek protokolleri 1950).

Uluslararası Hukukta Çekince ve Beyanlar

1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, 2/d maddesinde çekinceyi, nasıl kaleme alınırsa alınsın veya nasıl isimlendirilse isimlendirilsin, devletin bir antlaşmayı imzalarken, onaylarken, kabul ederken veya antlaşmaya katılırken, bazı antlaşma hükümlerinin hukuki etkisini kendisi bakımından kaldırmak veya değiştirmek için yaptığı tek taraflı bir irade beyanı (açıklaması) olarak tanımlamıştır (Gündüz 1984: 105; Shaw 2003: 821). Çekinceden başka yorum bildirisi veya beyanlar ise bir devletin taraf olduğu bir antlaşmanın belirli bir hükmünü veya terimlerini nasıl anladığını açıklaması ve antlaşmaya bu anlayışla taraf olduğunu bildirmesidir (Meray 1962: 93). Buna göre bazı beyan ve

açıklamalar çekince olarak değerlendirilebilmektedir. Beyanlar, basit ve nitelikli/koşullu yorum beyanları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nitelikli yorum veya koşul beyanları antlaşmanın uygulanmasına farklı bir boyut getirebileceği için çekince olarak kabul edilmektedir. Bu da çekince kabul etmeyen veya genel çekinceyi öngörmeyen antlaşmalara taraf olmak isteyen devletlerin getirdikleri beyanların üstü kapalı çekince olarak değerlendirilmesini de beraberinde getirmektedir. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), belirli bir ulusal yasaya dayanmayan, sözleşmedeki hakların kullanımını dolaylı olarak etkileyen genel çekince ve yorum beyanlarının geçersiz olduğunu İsviçre ile ilgili sonuçlandırdığı bir davada kararlaştırmıştır (Shaw 2003: 823-824). Uluslararası Adalet Divanı'nın Soykırım Sözleşmesine çekince konulmasıyla ilgili 1951 tarihli danışma görüşünde; antlaşmanın konu ve amacıyla bağdaşmayan çekincelerin konulamayacağını belirtmiştir (Meray 1962: 94; Gündüz 1984: 114; Shaw 2003: 825-826). Divanın amaç ve konu uyumuyla ilgili görüşünü benimseyen 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, Divan'ın görüşüne ek olarak ayrıca antlaşmanın çekinceyi yasaklamaması ve izin verilen çekincelerden başka çekinceyi yasaklamaması şartını da öngörmüştür. Bununla birlikte bir çekincenin antlaşmanın amaç ve konusuyla uyumlu olup olmadığı kararını kimin vereceği konusunda Sözleşmede bir hüküm bulunmamaktadır. Uluslararası Adalet Divanı ise bu konuyu belirleme yetkisini devletlere bırakmıştır. Her ne kadar taraf devletlerin 3'te 2'si tarafından çekincenin reddedilmesi halinde çekincenin hükümsüz kalacağını öngören bir düzenlemenin yapılması düşüncesi ileri sürülse de bu düşünce sözleşmenin görüşüldüğü konferansta kabul görmemiştir. Dolayısıyla bir çekincenin antlaşmanın amaç ve konusuyla bağdaşıp bağdaşmadığını her devlet kendisine göre değerlendirebilir (Gündüz 1984: 115 ve 117). Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 20. maddesine göre bir antlaşmada çekince açıkça yasaklanmasa da devletlerin sınırlı sayısından veya antlaşmanın bir bütün olarak uygulanmasının gerekli olduğu anlaşılması halinde çekincenin konulması bütün tarafların kabulü ile geçerli olur, aksi halde çekince geçersiz olur. Antlaşmada aksine bir hüküm yoksa antlaşmanın konu ve amacına aykırı olmadığı düşünülen bir çekinceye itiraz eden devlet ile çekince koyan devlet arasında antlaşmanın yürürlüğe girmesine engel değildir. Antlaşmanın hiçbir yönüyle yürürlüğe girmemesi ancak çekinceye karşı çıkan tarafın bunu açıkça belirtmesiyle mümkündür. Bu durumda itiraz etmek isteyen devletin kendisine bildirim yapıldığı andan itibaren 12 aylık bir süre içinde çekinceye açıkça karşı çıktığını belirtmesi gerekir (Pazarcı 1998/I: 171-172; Gündüz 1984: 122-124).

BM Uluslararası Hukuk Komisyonunun (UHK'nın) devletlerin antlaşmalara taraf olurken koydukları çekince ve beyanlarla ilgili 2001 yılında hazırladığı Uygulama Rehberinde yapılan çekince tanımı yukarıda değinilen Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 2. Maddesiyle uyumludur. Bu maddedeki çekince tanımını değerlendiren UHK raportörü Alain Pellet, bu tanımın aynı zamanda yorum bildirisi veya tek taraflı beyan olarak nitelendirilmiş açıklamaları da çekince kapsamına aldığını, dolayısıyla beyanın da çekince hükmünde olabileceğini, bir beyanın antlaşmanın belirli hükümlerinin hukuksal etkisini kaldırmak veya değiştirmek amacını taşıyorsa veya böyle bir sonuca yol açıyorsa o beyanın çekince olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Çünkü Pellet'e göre yorum bildirimlerinin veya beyanların amacı, antlaşmanın yorumunu etkilemek olup beyanda bulunan devlet, antlaşma konusuyla ilgili diğer devletleri kendi yorumuyla bağlama amacını taşımaktadır (Özturanlı 2012: 477-478). Bununla birlikte UHK'ya göre her yorum bildirisinin veya beyanın çekince niteliğinde olmayabilir. Yorum ve beyanlar, antlaşmanın hukuki etkisini ortadan kaldırmıyorsa veya değiştirmiyorsa ve antlaşmaya yüklenen kapsam ile anlamını belirleme ve açıklığa kavuşturmaya yönelikse o zaman çekince olarak değerlendirilmez (Özturanlı 2012: 479; Baretta 2000: 414-415). Çünkü yorum beyanıyla taraflardan birisi antlaşmanın bir hükmünün ya hiç uygulanmamasını veya değiştirilerek uygulanmasını değil, antlaşmanın belirli bir hükmünden ne anladığını açıklar. Bu yönüyle çekinceden farklı olan beyan ileride çıkabilecek muhtemel anlaşmazlıkları önlemeyi amaçlamaktadır. Eğer beyanla çekincenin sağlayacağı sonuçlar elde edilmek isteniyorsa o halde böyle bir beyanı çekince kapsamında değerlendirmek gerekmektedir (Gündüz 1984: 106).

Antlaşmalara getirilen beyanların o antlaşmanın istemediği şekilde uygulanmasını sağlayan nitelikte ise bu beyanları bu bağlamda çekince olarak değerlendirmek mümkündür. Bunun yanında bir antlaşmanın belirli koşullara bağlı olarak uygulanmasıyla ilgili beyanlar, insan hakları söz konusu olması halinde geçerli olmayabilir. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 60/5. Maddesi, insan haklarıyla ve kişilerin korunmasıyla ilgili antlaşma hükümlerinin mütakabiliyet (karşılıklı) bağlamında diğer devletlere karşı ihlal edilemeyeceğini hükme bağlamıştır (Oran 2010: 130; Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (1969). AİHM, Türkiye ve Yunanistan ile ilgili davalarda Lozan antlaşması hükümlerinin mütakabiliyete bağlı olarak yerine getirilmesini ve bu bağlamda her iki ülkenin mütakabiliyet işlemlerini AİHS'ye uygun bulmamıştır (Kurban ve Tsitselikis 2010).

İnsan Hakları Komitesinin Çekince ve Beyan Değerlendirmesi

MSHS ve ek protokolleri her ne kadar çekince konusunda açık bir hüküm getirmese de MSHS kapsamında kurulan İnsan Hakları Komitesi'nin 24. Yorumunda, konulacak çekincenin sözleşmenin amacına ve konusuna aykırı olmaması gerektiğini belirtmektedir. Komite, sözleşmede geçen hakların temel haklar niteliğinde olduğu ve bunlara çekince konulmasının uygun olmadığı görüşündedir (Çağırın 2006: 99). Bir devletin ortaya koyduğu çekincelerle bir hükmün nasıl anlaşıldığını dile getiren beyanlar arasındaki farkı tespit etmenin kolay olmadığını belirten Komite, devletin amacına dikkat çekerek devletin bir beyanının ismi ne olursa olsun bir sözleşmenin hukuki etkisini ilgili devlet açısından değiştirecek ve hukuki etkiyi ortadan kaldıracak nitelikte ise bunun çekince anlamında olduğunu, bu beyanın sadece devletin bir hükmü yorumlaması şeklinde ise bu beyanın çekince olmadığını belirtmektedir (Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları, 2006: 66-67).

MSHS'nin amacının sözleşmede yer alan hakları taraf devletlerin yetkileri altındaki herkese sağlamaları ve güvenceye almaları olduğuna dikkat çeken Komite, iç hukuk kurallarının sözleşmeyle uyumlaştırılması gerektiğini öngörmektedir. Çekinceler genel olarak devletlerin bir hukuk kuralını yerine getirmek istememelerinin sonucudur. Özellikle genel ve geniş kapsamlı çekinceler MSHS'deki hakları gereksiz hale getirebilir ve devletin keyfi davranmasına yol açabilir. Komite, çekinceden dolayı sözleşmedeki hakların ulusal mahkemelerde talep konusu olamadığı veya bu haklar için bireysel başvurular yapılamadığı hallerde MSHS ile alınan tüm gerekli tedbirlerin ortadan kaldırılmış olacağını, bu da devletin uluslararası hukuk yükümlülüklerini kabul etmediği anlamını taşıyacağını değerlendirmektedir (Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları, 2006: 70). Komite, çekincelerin kesin ve net olması gerektiğini, genel çekinceler konulmamasını, devletin hangi yükümlülüklere uyacağını net olarak ortaya koyması gerektiğini, sözleşmenin konu ve amacına aykırı olmamasını, sözleşmenin bütünlüğünü etkilememesini, insan haklarıyla ilgili iç hukuktaki standartlarla sınırlı olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bir çekincenin sözleşmenin konu ve amacıyla uyumlu olup olmadığının belirleme yetkisinin kendisinde olduğunu belirten Komiteye göre özellikle yorum ve beyanların sözleşmenin hükümlerini değiştirmeye, bazı hükümlerini iç hukuktaki hükümlerle eşdeğer görmeye veya iç hukuk hükümleriyle uyumlu olması halinde kabul etmeye yönelik olmaması gerekmektedir. Bir çekincenin konu ve amaç uyumunun komite tarafından denetlenmesinin nedeni, insan haklarının niteliği gereği böyle bir değerlendirmenin devlet tarafından yapılmasının uygun olmadığına

bağlayan Komite, ek seçmeli protokol çerçevesinde bireysel başvuruları değerlendirmek için bir çekincenin konu ve amaç bakımından MSHS ve uluslararası hukuka uygun olup olmadığını denetlemeye yetkilidir. Kabul edilmeyen bir çekincenin doğal sonucu, çekince koyan devlet açısından sözleşmenin yürürlüğe girmesine engel değildir. Bu durumda ilgili devlet çekincemeden faydalanmadan sözleşmeyi uygulamak durumundadır (Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları, 2006: 74).

Türkiye, AİHS kapsamındaki denetim organlarına 1987 ve 1990 yılında gerçek kişilerin bireysel başvuru haklarını kabul ederken, yukarıda değinilen MSHS'ye taraf olurken benzer beyanlar getirmiştir. Özellikle Kıbrıs ile ilgili başvuruları değerlendiren AİHS organları Komisyon ve AİHM, Türkiye'nin ülkesel sınırla ilgili beyanlarını kabul etmemiştir. Zaman bakımından Türkiye'nin getirdiği kısıtlamayı dikkate alan AİHS organlarına göre sözleşmenin uygulama alanının taraf olan devletlerin ulusal sınırları dışına da uzanabileceğini, devletin yabancı yerlerdeki eylemlerini de kapsadığını belirterek Türkiye'nin yer bakımından getirdiği kısıtlamayı reddetmiştir (Özdek 2004: 81). Mülkiyet davasıyla ilgili Loizidou kararında; Kuzey Kıbrıs'ta Türkiye'nin bağımlı bir yerel yönetimi olarak nitelendirdiği KKTC'nin bütün eylemlerinden Türkiye'nin sorumlu olduğunu ileri süren AİHM, KKTC'nin Türkiye'nin yargı yetkisine dahil olduğunu belirtmiştir (Özdek 2004: 110). Daha önce zaman bakımından kısıtlamayı kabul eden AİHM, Türkiye'yi yüklü bir tazminata mahkûm eden mülkiyet davasıyla ilgili Loizidou kararında, sözleşme hükümlerinin sürekli ihlal edildiğini belirterek Türkiye'nin zaman bakımından getirdiği kısıtlamayı da dikkate almamış ve Türkiye'yi hem yer bakımından hem de sürekli ihlal gerekçesiyle zaman yönünden sorumlu tutmuştur. Yani bireysel başvurunun kabul edildiği 1990 yılından önceki ihlalin bu tarihten sonra da etkisinin devam ettiğini gerekçe gösteren AİHM, Türkiye'yi ihlalden sorumlu tutmuştur (Özersay 2006: 324; Özdek 2004: 303-304).

AİHM'nin Türkiye'nin ülkesel ve zamansal sınırlamalarla ilgili getirdiği beyanları kabul etmediğini göz önünde bulundurursak, MSHS için Türkiye'nin getirdiği benzer beyanların AİHM içtihatlarını dikkate alması muhtemel olan Komite tarafından da kabul edilmeyebileceğini not etmek gerekir.

Türkiye'nin Azınlık Hakları Konusundaki Çekincesi

Türkiye'nin azınlık haklarıyla ilgili MSHS'nin 27. Maddesine getirdiği çekinceye gelirse; yukarıda da değinildiği gibi MSHS'nin "*Etnik, dinsel*

veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir Devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişiler grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma kendi dinlerinin gereği ibadeti etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenmez” şeklindeki 27. Maddesine Türkiye’nin kendi anayasası ile 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması ve eklerinin hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını saklı tuttuğunu belirterek çekince koymuştur. Bir devlette yerleşmiş bulunan ve nüfusu ayrı bir ırk, dil ya da dinden oluşan egemen olmayan ve o devletin vatandaşı olan toplumsal gruplar (Pazarıcı 1998/II: 184) olarak tanımlanan azınlıklar konusunda hükümler getiren ve Türkiye’nin kurucu belgesi niteliğindeki Lozan antlaşması (1923a; 1923b) MSHS’deki azınlık haklarıyla ilgili 27. Maddesine engel değildir. Azınlık tanımı olarak Lozan antlaşmasının din ölçütünü dikkate aldığı ileri sürülse de, bu antlaşma soy ve dil ölçütünü göz ardı ederek sadece din ölçütünü esas almamıştır. Antlaşmada dikkate alınan “gayrı Müslim” kavramı din ölçütünü kabul etmiş gibi bir izlenim doğurmaktadır (Oran 2010: 64). Bununla birlikte uygulamada tüm gayri Müslimler değil de Ermeni, Rum ve Musevi gruplar yönünden Lozan antlaşması hükümleri uygulanmıştır. Bu gruplara da sınırlı olarak uygulanmıştır (Oran 2010: 47 ve 70; Erdoğan 2007: 204). Ülkede yaşayan etnik, dilsel, dinsel veya kültürel yönden farklı olan azınlıkların kimliklerinin ve haklarının korunmasıyla ilgili 1990 tarihli Paris Şartını imzalayan Türkiye’nin BM’nin 1966 tarihli ikiz sözleşmelerine azınlık haklarıyla ilgili hükümlerine çekince koymasının hukuki bir sonuç doğurmasa da daha çok iç kamuoyunun tepkilerini azaltmaya yönelik olduğu düşünülmektedir (Oran 2010: 66). Yukarıda da ifade edildiği gibi İnsan Hakları Komitesi, bu tür çekinceleri sözleşmenin amaç ve konusuyla bağdaştırmamaktadır.

Dış müdahaleleri özendirebileceği, devletlerin dayanışmalarını tehdit edeceği, azınlıklara karşı ayrımcılığa neden olacağı, azınlık sorunlarının çeşitlilik gösterdiğinden evrensel çözümlerinin zor olacağını gerekçe gösteren devletler, azınlık haklarını yerine getirmek istememektedirler. Ayrıca MSHS’nin 27. Maddesinin azınlıkları barındıran devletleri ülkelerinde azınlıkların bulunduğunu ret etmeye yol açabileceğini, bu maddenin hem bireysel hakların hem de grup haklarının devletçe tanınmasını gerektirdiğini, devletlere sadece ödevler yüklediğini ifade edenler, bu maddeyle ilgili eleştirilerde bulunmaktadır (Eide 1992’den aktaran Freeman 2008: 133). Bununla birlikte ilgili madde incelendiği zaman bu maddeden öyle bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Zira bu maddeyi MSHS’nin yukarıda değinilen 2/1 maddesinden (bkz. Yukarı dipnot: 5) bağımsız düşünmek mümkün değildir. Bu bağlamda devletler hem her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırarak eşitliği sağlayacaklar hem de

toplumda kendi din, dil, etnisite ve kültürlerini yaşamak isteyenleri engellemeyerek onların farklı yaşamlarına saygı duyarak, farklı gruplara koşullarını zorla dayatmak suretiyle asimilasyon politikasını izlemeyeceklerdir. Azınlıkların farklı yaşam tarzlarının azınlığa mensup bireyleri ve toplumun diğer unsurlarını olumsuz etkilemesi, kamu düzenini bozucu yönde kullanılması veya diğer devletlerin müdahalesine yol açması durumunda devletin gerekli tedbirler alması konusunda MSHS engel değildir. Ayrıca MSHS'nin 5. Maddesi, sözleşmede tanınan hakların hiç kimse tarafından kötüye kullanılamayacağını ve sözleşme hükümlerinin bu yönde yorumlanamayacağını hükme bağlamaktadır.

Bu bağlamda zamanımızda uygulanan uluslararası hukuk kurallarına göre azınlıklara iki tür hak tanınmaktadır: birinci tür haklar azınlıklara mensup kişilerin de çoğunluğun haklarından yararlanmasını sağlamak için eşitlik ve ayırım gözetilmemesi ilkesinin uygulanmasıyla ilgili haklardır. Diğer haklar türü de azınlığın çoğunluktan farklı olan din, dil ve etnik köken gibi kültürlerini sürdürmelerine imkan sağlayan haklardır (Pazarıcı 1998/II: 191). Göreceli de olsa bu iki tür hakları getiren Lozan antlaşmasının getirdiği hükümlerden farklı olarak 1982 anayasası, herhangi bir şekilde azınlık haklarına yer vermemiştir. Anayasanın bu konudaki aşırı çekingenliği 2. Maddede belirtilen milliyetçilik anlayışıdır. Milli dayanışma ruhuna, halkın birliği bilincine ve kültürel bütünlük anlayışına sıkı sıkıya bağlı olan milliyetçilik anlayışı, azınlık haklarına yer verilmemesinde etkili olmaktadır. Bununla birlikte kişiler arasında ayırımcılığın yapılmamasını öngören anayasanın 10. Maddesi uyarınca kanun önünde eşitlik bağlamında herkesin anayasada belirtilen haklarının güvence altına alınması yeterli görülmüştür (Erdoğan 2007: 204).

Cumhuriyet kurulduktan sonra Osmanlı Devleti'nin benimsediği "ümme" kavramı yerine "milliyet" kavramı esas alınmıştır. Ziya Gökalp'ın geliştirdiği sosyolojik analiz çerçevesinde Türkiye'nin dayanak noktalarından biri olan bu kavram "Türk milliyetçiliği" olarak işlev görmüştür (Şerif Mardin 1992'den aktaran Dalar 2006: 148). Türkiye'deki azınlık kavramının ve haklarının yasal metinlerde düzenlenmemesi veya oldukça dar kapsamlı ele alınmasının nedeni Osmanlı Devleti döneminde uygulanan millet sistemi kapsamında Müslüman olmayan kesimlerin azınlık kabul edilerek Avrupa devletlerinin müdahalesine yol açtığı yönündeki tarihsel faktörlerle ilgili düşüncesinin yanı sıra, azınlık haklarının kabul edilmesi halinde 1923 yılında kurulan cumhuriyetin dağılabileceği ve ülkenin parçalanabileceği düşüncelerinden kaynaklanmaktadır (Oran 2010: 48-49). Anayasanın cumhuriyetinin niteliklerini belirten 2. ve Türkiye'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez

olduğunu ve devletin dilinin Türkçe olduğunu öngören 3. maddeleri, azınlık hakları konusunda aleyhte yorumlanmıştır. Nitekim Anayasa mahkemesine göre anayasadaki “milletin ve ülkenin bölünmez bütünlüğü” kavramı ülkedeki farklı dil ve kültürel grupların varlığını yasaklamamakla birlikte, bu grupların milli birliği zayıflatarak ülkede bir azınlık oluşturmasını engellemektedir. Türkiye’de kullanılan yerel dillerle ilgili olarak anayasa mahkemesi, bu dillerin basında, yayında, işyerlerinde, edebiyat ve sanat alanlarında yasaklanmadıklarını, fakat bu dillerin genel haberleşme ve çağdaş eğitim aracı olarak kullanılmasının anayasaya uygun düşmediğini belirtmektedir (Çavuşoğlu 2001: 94-95).

Lozan antlaşması incelendiğinde sadece gayrı Müslim vatandaşlara değil, Türkiye’deki herkese medeni ve siyasal haklar tanıdığı ortaya çıkmaktadır. Antlaşmanın 37 ila 45. Maddelerini içeren 3. Kesiminde bu haklar düzenlenmiştir. Gayrı Müslimlere diğer Türk vatandaşların kullandığı siyasal ve medeni hakların yanı sıra giderlerini kendileri karşılamak üzere her türlü vakıf, okul ve kurum kurma ve yönetme, dillerini kullanma ve dinsel ibadetlerini yapma, bütçeden alacakları destekle ana dillerinde öğrenim görme, yayın yapma, ibadet yerlerinin korunması, din ve inançlarına karışılmaması, medeni hallerinde kendi geleneklerini yerine getirmeleri gibi haklar tanınmıştır. Müslüman ve olmayan tüm halkı din, dil, inanç ve etnik yönden herhangi bir ayırım gözetilmeksizin yasalar önünde eşit kabul eden 39. Madde, Gayrı Müslimler dışında diğer Türk vatandaşlarının mahkemelerde kendi dillerini kullanabileceklerini, gerek özel gerekse ticari ilişkilerinde istedikleri dili kullanabileceklerini hükme bağlamaktadır. Gayrı Müslimlere getirilen haklar ise 44. Madde tarafından o dönemin uluslararası örgütü olan Milletler Cemiyeti’nin korumasına alınarak o dönemin siyasal gelişmelerinin de etkisiyle onların hakları uluslararası güvence altına alınmıştır. Gayrı Müslim azınlık haklarına getirilen uluslararası güvenceler bir imtiyaz değil, siyasi koşullara göre zedelenebileceği dikkate alınarak korunması gerekli görülen haklardır. O dönemin özel koşulları dikkate alınarak, Yunanistan’ında ülkesinde yaşayan Müslüman azınlığa aynı hakları tanıyacağı konusunda getirilen güvencelerin uluslararası örgüt tarafından denetlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla Lozan antlaşmasını sadece azınlıklara değil, Türkiye’deki herkese haklar getiren bir insan hakları belgesi olarak değerlendirmek mümkündür (Oran 2010: 72-74). Bununla birlikte anayasadaki ve diğer mevzuattaki hükümlerin Anayasanın 90. Maddesine göre kanun hükmünde olduğu ve 2004 yılında bu maddeye yapılan eklemeye insan haklarıyla ilgili iç hukuk hükmüyle antlaşma hükmü arasında çatışma çıkması halinde insan haklarıyla ilgili antlaşmaların

üstün olacağı öngörüldüğü halde Lozan antlaşmasına aykırı yasal düzenlemelerin olması bir çelişki oluşturmaktadır. Ulus devlet inşası adına asimilasyon politikaları yürütülerek tek tip insan yetiştirme, farklı kültür ve etnisitelerin kabul edilmesi halinde ülkenin bölüneceği ve parçalanacağı korkusu, insan haklarını ve temel özgürlükleri ciddi bir şekilde ihlalini de beraberinde getirmiştir (Oran 2010: 152 vd ayrıca 163 vd). Buna karşın, Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin üyesi olması için insan hakları konusunda ciddi reformlar da gerçekleştirilmiştir. AB'ye uyum kapsamında Türkiye'nin tanıdığı devletlerin ilk resmi dilleri dışında Türkçeden başka dilin kullanımını yasaklayan anayasal ve yasal hükümlerin kaldırılması, Türkçe dışında kullanılan yerel dil ve lehçelerin kullanılmasıyla ilgili getirilen düzenlemeler, bu dillerin yayında ve basında kullanılmaları ve sınırlıda olsa özel öğretimde dikkate alınmaya başlanmaları haklarla bağdaşmayan geleneksel anlayıştan geri adım atıldığını göstermektedir (Oran 2010: 116 vd). Ayrıca Lozan antlaşmasıyla hakları güvenceye alınan azınlıkların vakıflarıyla ilgili daha önceki kısıtlamalardan vazgeçilmiş ve 2008'de kabul edilen yasayla azınlık vakıflarının mal edinmeleri konusunda herhangi bir makamdan izin alınma şartı kaldırılmıştır (Çağatay 2011: 92 ve 113). Fakat bu yasanın da eksiklikleri olduğu belirtilerek Lozan Antlaşmasının getirdiği hükümlerle tam uyuşmadığına, daha önce el konulmuş olan vakıfların iadesi konusunda da belirsizlikler taşıdığına yönelik eleştiriler yöneltilmiştir (Dilek Kurban'dan aktaran Oran 2010: 139 vd).

Türkiye'nin Eğitim Hakkıyla İlgili Çekincesi

Türkiye, yukarıda değinildiği gibi ESKHS'yi onaylarken sözleşmenin eğitim hakkıyla ilgili ebeveynlerin veya yasal temsilcilerinin kendi çocuklarına inançlarına uygun dinsel ve ahlaki eğitim verme özgürlüklerine ve devlet okulları dışında devletin onayladığı standartlarda uygun diğer okulları seçme özgürlüklerine devletlerin saygı göstermelerini öngören madde 13/3-4'ü getirdiği çekinceyle 1982 anayasasının 3, 14, ve 42. Maddelerdeki hükümler çerçevesinde uygulayacağını belirtmiştir. Türkiye'nin bu çekincesiyle ilgili Finlandiya'nın 13 Ekim 2004 tarihinde yaptığı bildiri; Türkiye'nin anayasasına dayandırdığı çekincelerin içeriklerinin açık olmadığını, bu tür çekincelerden vazgeçerek sözleşmedeki hakları uygulayarak ulusal mevzuatını sözleşmedeki hükümlerle uyumlaştırması gerektiğini ifade etmiştir. Benzer gerekçelerle Almanya, İsveç ve Portekiz de Türkiye'nin sözleşmeye koyduğu söz konusu çekinceye karşı çıkmışlardır. Çekinceye karşı çıkan devletler aynı zamanda çekinceye itirazlarının sözleşmenin

Türkiye ile kendileri arasında yürürlüğe girmesine engel olmadığını da eklemiştir. MSHS'de olduğu gibi Türkiye'nin beyanlarına karşı çıkan Yunanistan ile Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin Türkiye'nin eğitim hakkıyla ilgili çekincesi konusunda herhangi bir itirazda veya bildirimde bulunmamaları dikkat çekicidir (UN Treaty Collection, Chapter IV (1966/3)).

Konuyla ilişkisi bağlamında;1982 Anayasasının Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğunu, dilinin Türkçe olduğunu belirten 3. maddesi, hak ve özgürlüklerin devletin ve milletin bölünmez bütünlüğünü bozmayı, insan haklarına dayanan demokratik ve laik cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılmayacağını öngören 14. maddesi ile Türkçeden başka hiçbir dilin, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamayacağını ve öğretilmeyeceğini öngören 42. Maddesi konulan çekincelerin ana dayanağı olmuştur. Gerçi 42. madde, eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esasların kanunla düzenleneceğini ve milletlerarası antlaşma hükümlerinin saklı olduğunu belirtmektedir. Ebeveynlerin çocuklarına dinsel ve ahlaki eğitim verme özgürlüğüne saygıyı öngören sözleşmenin 13/3-4 maddesi ile Türkiye'nin bu madde hükmüne çekinceye gerekçe gösterdiği anayasasının anılan madde hükümleri arasında ne gibi bir ilişkinin olduğu Türk makamlarınca açıklığa kavuşturulmuş değildir. Kişilerin çocuklarına kendi inançlarına uygun eğitim verme isteklerinin Türkiye'nin ülke ve millet bütünlüğünü nasıl ortadan kaldıracığı konusunda ikna edici bir açıklama yapılmış değildir. Anayasanın çekinceye dayanak gösterilen hükümleri incelenirse bu hükümlerin sözleşmede tanınan hakların tanınmayacağı şeklinde yorumlanması söz konusu değildir. BM kurucu antlaşmasının insan haklarıyla ilgili hükümlerini hukuksal bağlayıcılığa kavuşturan sözleşmenin hiçbir hükmünden BM antlaşmasının devletlerin toprak bütünlüğü, içişlerine karışmama ve egemenliklerine saygıyla bağdaşmayan bir anlam çıkarılamaz.

ESKHS'nin yukarıda ifade edilen benzer hükmü içeren AİHS'ne ek 1 nolu protokolün eğitim hakkını düzenleyen 2. Maddesine de Türkiye, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı eğitim ve öğretimi birleştirerek devletin denetimine sokan Tevhidi Tedrisat kanunu hükümleri kapsamında çekince koymuştur. Ana babanın dinsel ve felsefi inançlarına saygıyla ilgili bu maddeyi yorumlayan AİHM, eğitim öğretim sürecinde devletin ana babaların dinsel ve felsefi inançlarına saygı ödeviyle ilgili kararlarında söz konusu hükmün demokratik toplumun korunması açısından önem taşıyan

eğitimde çoğulculuğu güvenceye aldığını, demokratik topluma saygılı olan ve insan onuruna aykırı düşmeyen ve çocuğun eğitim ve öğretim hakkıyla çatışmayan felsefi ve dinsel inançların bu madde hükmünün korunmasından faydalanabileceğini, bu anlamda ebeveynlerin her türlü felsefi ve dinsel inançlarının bu kapsamda olmayabileceğini belirtmektedir. Devletin ebeveynlerin inançlarıyla bağdaşmayan fikir aşılmasının yasak olduğunu vurgulayan AİHM, objektif, eleştirel ve çoğulcu olması şartıyla devletlerin doğrudan veya dolaylı olarak dinsel ve felsefi nitelikte dersler koyabileceğini kabul etmektedir (Özdek 2004: 308-309). Yani belli bir din veya mezhebin eğitimi şeklinde olmamak ve laik eğitim öğretim programı içinde objektif olmak kaydıyla dinler ve ahlaki öğretilerle ilgili derslerin konulması mümkündür (Erdoğan 2007: 166). Ebeveynlerin kendi inançları doğrultusunda çocuklarını devletin onayladığı okullara göndermeleriyle ilgili ESKHS'nin 13/4 madde hükmünün, eğitim ve öğretimin devletin denetim ve gözetimi altında yapılacağını ve özel ilk ve orta öğretimin kanunla düzenleneceğini öngören Anayasanın 42. Maddesine aykırı olmadığını belirtmek gerekir. Bu durumda “devletin gözetim ve denetimi altında” olmak kaydıyla ebeveynlerin dinsel ve felsefi inançlarına uygun özel okul kurmalarının önünde anayasal anlamda engel bulunmamaktadır (Erdoğan 2007: 167). Anayasanın 24. Maddesi devletin gözetimi ve denetimi altında din kültürü ve ahlak eğitiminin zorunlu olduğunu, din eğitimi ve öğretiminin ise isteğe bağlı olduğunu belirtmekle birlikte Türkiye’de ilk ve orta öğrenim seviyesinde verilen zorunlu din kültürü ve ahlak eğitiminin belirli bir din ve mezhebe göre yapılandırıldığı ileri sürülmüştür. Konuyla ilgili AİHM’ye yapılan başvuruda; belirli bir din, inanç veya mezhebin kurallarını benimsetmeyi hedefleyen zorunlu din derslerinin konulamayacağını belirten AİHM, “zorunlu din dersinin” olabileceğini fakat içeriğinin AİHM’in belirlediği demokratik, objektif ve çoğulcu ilkelerle uyuşması gerektiğini, bu yönde içerik düzenlemesinin yapılmaması halinde dersin isteğe bağlı yapılması konusunda karar vermiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Erken 2012: 23-53). Aslında zorunlu din kültürü ve ahlak öğretimini getiren anayasanın 24. Maddesinin eğitim ve öğretimini isteğe bağlı kılmakla beraber, uygulama farklı yönde olduğundan konuyla ilgili tartışmalar devam etmektedir.

Türkçeden başka hiçbir dilin, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamayacağını ve öğretilmeyeceğini öngören anayasanın 42. Maddesi, her ne kadar okullarda okutulacak yabancı dille eğitim ve öğretimin kanunla düzenleneceğini öngörse de ana dil eğitimi olarak bu dillerde eğitim görülemeyeceğini hükme

bağlamaktadır. Bununla birlikte aynı madde, uluslararası antlaşma hükümlerinin saklı olduğunu belirterek bu konuda istisna getirmektedir.

Lozan antlaşması ile tanınan Türkiye’de ana dille eğitim yapan okullar; azınlık okulları, yabancı özel okullar ve milletlerarası özel okullardır. Sadece orta öğretim seviyesinde olan bu okullardan azınlık okulları gayri Müslim Türk vatandaşlarının çocukları için öngörülmüş olup, yabancıların bu okullara gitmeleri yasaklanmıştır. Sadece yabancıların gideceği Milletlerarası özel okullara vatandaşların gitmeleri yasaklanmıştır. Hem yabancıların hem vatandaşların gidebileceği yabancı özel okullar ise kapasitelerini istedikleri gibi arttırmama gibi kısıtlamalarla karşı karşıya olup milli eğitim bakanlığının denetiminde eğitim faaliyetlerini yürütmektedirler (Aybay 2004: 239-241).

Lozan Antlaşması kapsamında 1971 yılına kadar yükseköğretim olarak faaliyetine devam eden Heybeliada Ruhban Okulu hakkında Anayasa mahkemesinin 1965 tarihli 625 sayılı özel öğretim yasasının bazı maddeleriyle ilgili 1971 yılında verdiği iptal kararı uyarınca ruhban okulunun yükseköğretim olarak devletin denetiminde olma şartıyla eğitim verebileceğini hükmünü Lozan Antlaşması’na aykırı gören Patrikhane, devletin denetimi altında olmak istemediğini ileri sürerek okulun ilahiyat (yükseköğretim) kısmını kapatmıştır (Yalçın 2008: 131-132). Bu okulun yükseköğretim olarak tekrar açılması konusunda çalışmalar devam etmekte olup, henüz bir sonuca ulaşılmış değildir (Yalçın 2008: 133-135).

Yukarıdaki eğitim kurumları dışındaki gelişmelere kısaca göz atılırsa; 1991 yılında Kürtçe konuşma yasağı anlamına gelen 2932 sayılı yasanın kaldırılması ile başlatılan adımlar, 2000’li yıllarda sürdürülen reformlarla genişletilmiştir. Düşüncelerin kanunun yasakladığı dillerle açıklanmasını yasaklayan Anayasadaki hükümlerin 2001’de kaldırılması, resmi Kürtçe TV yayınının (TRT6/Kürdi) uygulamaya geçirilmesi, cezaevlerinde kişilerin yakınlarıyla ana dilde görüşmelerinin sağlanması, vatandaşların çocuklarına istedikleri ismi koyabilmeleri, farklı dil ve lehçelerden enstitü kurulması olanağının tanınması, farklı dil ve lehçelerde siyasi propaganda yapılması imkânının getirilmesi, kamu hizmetlerinden yararlanmada Kürtçe tercümanın bulundurulması (Sessiz Devrim 2013: 103-107; Kılınç 2013: 308-309), mahkemelerde Türkçe bildikleri halde kişilerin tercüme masraflarının kendilerine ait olmak üzere (Kürtçe gibi) başka dillerden kendilerini savunma haklarının tanınması (T.C. Resmi Gazete (2013), 2012 yılında yapılan yasal değişiklik kapsamında ortaokullarda iki saat seçmeli Kürtçe veya diğer dillerden “yaşayan diller ve lehçeler” çerçevesinde ders konulabileceği ve üniversitelerde Kürt dili ve edebiyatıyla ilgili lisans ve lisansüstü bölümler

açılması (Gök 2012: 15) ile ilgili düzenlemeler, uluslararası sözleşmelere konulan çekincelerin aşılması bağlamında önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte ana dille eğitim konusunda halen bir yasal değişiklik yapılmış değildir. Türkçe dışındaki anadillerde eğitim hakkının tanınması, insan hakları bağlamında kültürel haklar olarak dikkate alınması gerektiği halde bu yöndeki talepler güvenlik sorunu olarak algılanarak, ülkenin bölünmesine yol açabileceği yönünde hatalı yaklaşımlar sergilenerek olumlu olarak karşılanmamaktadır. Ne var ki Lozan Antlaşmasıyla gayri Müslim vatandaşlara tanınan ana dil eğitimi ülkenin bölünmesine yol açmadığı gibi, çocukların Türkçe ile birlikte farklı dilleri de öğrenmelerini sağlamıştır (Gök 2012: 15-16). Anadille eğitimin bir insan hakkı olduğu uluslararası sözleşmelerce teyid edilmiştir. Türkiye'nin taraf olmadığı BM UNESCO (Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) tarafından 14 Aralık 1960 tarihinde yapılan ve devletlerce yeterli onay sağladıktan sonra 22 Mayıs 1962 tarihinde yürürlüğe giren ve çekinceyi kabul etmeyen "Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme", ana dille eğitim konusunda önemli hükümler getirmiştir. Bu sözleşmenin 5. Maddesi, hem çocukların velilerinin dini inanç ve ahlaki esaslarına göre eğitim alabileceklerini ve devletin inançlara aykırı bir eğitime zorlayamayacağını hem de kendi ana dillerinde eğitim ve öğrenim görme haklarının olduğunu öngörmüştür (Gök 2012: 12-13; UNESCO 1960). Bu bağlamda her ne kadar yukarıda değinildiği gibi anayasanın 42. Maddesi buna engel gösterilse de aynı madde, uluslararası antlaşma hükmünün saklı olduğunu belirttiğine göre Türkiye'nin taraf olduğu ve anayasanın 90. maddesine göre kanun hükmünde olduğu ESKHS, MSHS ve AİHS gibi uluslararası antlaşmalar bağlamında bu konuda yasal düzenlemenin yapılması mümkündür.

Anayasanın 90. Maddesinde 2004 yılında yapılan değişiklikten sonra Türkiye'nin koyduğu çekincenin bağlayıcılığının olmadığını savunanlar vardır (Erdoğan 2007: 223). 07.05.2004 tarih ve 5170 sayılı kanunla Anayasanın 90. Maddesine eklene hüküm "*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır*" (T. C. Resmi Gazete 2004) şeklindedir. Burada "usulüne göre" tabirinden anlaşılan uluslararası antlaşmaların onaylanması, yayınlanması ile bu konuda hangi mercilerin yetkili olduğunu belirleyen 1963 tarihli 244 sayılı kanun ve 1969 tarihli 1173 sayılı kanun ile bu kanunların uygulanmasıyla ilgili yönetmelik ve genelgelerdir (Pazarcı 2007: 70-71). Türkiye, yukarıda değinilen Lozan antlaşmasına, AİHS ve ek

protokollerine, BM'nin ikiz sözleşmesi hükümlerine uygun olarak çelişen iç hukuk hükümlerini uyumlaştırması gerekmektedir. Hem anayasanın bu madde hükmü bağlamında hem de çekinceye dayanak gösterilen anayasanın diğer maddelerinin incelenmesi halinde Türkiye'nin koyduğu çekincelerin bağlayıcılığının olmadığı sonucuna varmak mümkündür.

Sonuç

Yukarıda analiz edildiği Türkiye'nin 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile 1982 Anayasası bağlamında MSHS'nin azınlık haklarıyla ilgili 27. maddesine koyduğu çekincelerin hukuki dayanakları zayıftır. Lozan antlaşması MSHS'nin 27. Maddesine aykırı olmayıp, bu maddeyi destekleyici niteliktedir. Lozan Antlaşması, Türkiye'de yaşayan herkesin temel hak ve özgürlüklerden yararlandırılacağını, ayrımcılığın yapılmayacağını, Türkiye ahalasının resmi dil Türkçe dışında diğer dilleri de kullanabileceklerini, o dönemin özel koşulları çerçevesinde gayri Müslim Türk vatandaşlarına tanınan hem negatif hem pozitif hakların uluslararası güvenceye alındığını, antlaşmanın gayri Müslim dışındaki tüm vatandaşlara da siyasal ve kişisel hakları getirdiğini görmekteyiz. Eğitim hakkıyla ilgili Türkçe dışındaki diğer dillere kısıtlama getiren anayasanın 42. Maddesi, uluslararası antlaşma hükümlerinin saklı olduğunu belirttiğine göre, Türkiye'nin taraf olduğu bir antlaşmanın bu kısıtlamaları kaldırdığı anlamını çıkarmak mümkündür. Bu bağlamda çalışmada değinildiği gibi Türkiye'nin azınlık haklarıyla ilgili MSHS'nin 27. Maddesine Lozan Antlaşması ve 1982 Anayasası bağlamında koyduğu çekincenin hukuki dayanağının bulunmadığını belirtmek mümkündür. Esasen devletin bir gruba bazı haklar sağlaması için bazen olumsuz anlama gelebilen azınlık statüsünü tanınması şart değildir. Egemenliği altında yaşayan bütün vatandaşlarına herhangi bir ayırım gözetmeksizin farklılıklarını, din, dil ve kültürlerini geliştirebilecek hem negatif hem pozitif hakları sağlaması insan hakları anlayışının gereğidir.

Türkiye'nin MSHS'ye ve ESKHS'ye getirdiği ülkesel beyanlara gelince, AİHM'nin yargı yetkisini tanıırken getirdiği benzer beyanların AİHM'nin yukarıda değinilen mülkiyet davalarıyla ilgili kararlarında dikkate alınmadığı göz önünde bulundurulursa, Türkiye'ye karşı GKRY veya Rum vatandaşlarının bireysel başvurularında da benzer bir durumla karşı karşıya kalacağı muhtemeldir. Her ne kadar MSHS'nin yetkili organı olan ve MSHS'yi yorumlayarak uygulanmasına yön veren İnsan Hakları Komitesinin bir ülkeyle ilgili raporları hukuki bir bağlayıcılığa sahip olmasa da bir devletle ilgili ihlal tespitinde bulunması, o devletin insan

haklarıyla ilgili sorumluluğunu gündeme getirebilmektedir. Böyle bir durumda o devletin MSHS'ye aykırı davranan bir devlet olduğu izlenimini uyandırması karşısında o devletçe getirilen beyanların ve çekincelerin etkisi olmayacaktır. Devletin getirdiği beyanların insan hakları sözleşmelerinin uygulama alanını değiştirmesi veya sözleşmenin arzu etmediği bir şekilde uygulanmasına yol açtığı takdirde, bu beyanların çekince olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Ayrıca sözleşmeler her ne kadar çekinceleri yasaklamasa da Türkiye'nin içeriklerini net olarak belirtmediği anayasa ve Lozan antlaşmasına dayandırdığı genel çekincelerini sözleşmelerin amaç ve konusuyla bağdaştırmak zordur.

Bir devletin taraf olmak istediği bir antlaşmaya çekince yerine getirdiği beyan veya yorum açıklamaları, o antlaşmayla ilgili yükümlülüklerine değişiklik getiriyorsa veya antlaşma hükümlerini yerine getirirken değişikliğe yol açıyorsa bu çalışmada analiz edildiği gibi o beyanın veya yorumun çekince olarak değerlendirilmesi gerekir. Antlaşma her ne kadar çekinceyi yasaklamasa da konulan çekince ve getirilen beyanlar antlaşmanın konu ve amacıyla bağdaşmıyorsa veya o antlaşmanın amaçlamadığı bir çerçevede uygulanmasına yol açıyorsa çekincenin geçersiz olarak değerlendirilebilmesi mümkün olmaktadır. Yukarıda değinilen insan hakları komitesi yorumları ile AIHM'nin Türkiye ile ilgili vermiş olduğu kararlarda her çekincenin veya beyanın kabul edilmeyebileceğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca özellikle kişisel hak ve özgürlüklerin devletin yetkisi altında bulunan vatandaş yabancı ayırımı olmadan herkese uygulanarak bu hakların mütekabiliyet işlemlerine konu olmaması uluslararası hukukun önemli bir ilkesi olarak kabul edilmektedir. Uluslararası antlaşmaların kanun hükmünde olduğunu ve bunların anayasaya aykırılığı iddiasıyla anayasa mahkemesine iptali için başvurulamayacağını öngören 1982 anayasasının 90. Maddesine 2004'te yapılan ekleme ile insan hakları konusunda iç hukuk hükmüyle uluslararası antlaşma hükmü arasında çatışma söz konusuysa uluslararası antlaşma hükmünün dikkate alınacağı belirtilmiş olması önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda her ne kadar bu hükmün çekince konulmayan antlaşma hükümleri için geçerli olacağı düşünülse de bu konu tam net değildir. Çekinceye esas gösterilen anayasa maddeleri incelendiği zaman çekince konulan sözleşme hükümleri ile anayasa hükümleri arasında bir çelişki olmadığı, ilgili anayasa hükümlerinin çekince konulan sözleşme hükümlerine engel teşkil etmediği sonucuna varmak mümkündür.

Kaynaklar

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ek protokolleri (1950), (http://www.anayasa.gov.tr/files/bireysel_basvuru/AIHS_tr.pdf 31.01.2015'te erişildi).
- Aybay, Rona (2007), *Yabancılar Hukuku*, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları.
- Baretta, Roberto (2000), "Should Invalid Reservation to Human Rights Treaties Be Disregarded?", *EJIL (European Journal of International Law)*, Vol. 11, No. 2, 413-425.
- Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları*, (2006) çev. ve der. Lema Uyar, 1. Baskı, İstanbul. İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları.
- BM Şartı (1945), (<http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/35501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf> 01.02.2015'te erişildi).
- Bozkurt, Enver (2003), *İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- CCPR (1984/12), Twenty-first session (1984) General comment No. 12: Article 1 (Right to self-determination) <http://tbinternet.ohchr.org/layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCCPR%2fGEC%2f6626&Lang=en> 16 Şubat 2015'te erişildi).
- CCPR (1994/23), CCPR/C/21/Rev.1/Add.5 26 April 1994, General Commentno 23 (50), article 27, http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f21%2fRev.1%2fAdd.5&Lang=en 16 Şubat 2015'te erişildi).
- Çağatay, Mustafa (2011), "Geçmişten Günümüze Azınlık Vakıflarının Mal Edinmeleri Sorunu", *TBB Dergisi*, 2 sayı 96, 91-148.
- Çağırın, Mehmet Emin (2006), *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, Ankara: Platin yayınları.
- Çavuşoğlu, Naz (2001), "Cultural Identity: A 'Minority Question'?", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 23-24, 92-98.
- Çelik, Edip F (1987). *Milletlerarası Hukuk* Birinci Kitap, , 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Dalar, Mehmet (2006), "Azınlıklar Sorunu: Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuku Açısından Bir Analiz", *U.Ü. İİBF Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 1, 127-170.
- Erdoğan, Mustafa (2007), *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Ankara: Orion yayınevi.

- Erken, Baki (2012), “Zorunlu Din Dersi Konusunda AIHM’in Yorumu ve Sorunun Bu Doğrultudaki Çözümü”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 8, Sayı 29, 23-53.
- Freeman, Michael (2008), *İnsan Hakları, Disiplinlerarası Bir Yaklaşım*, Çev. A.Erkan Koca ve Asena Topçubaşı, Ankara: Birleşik yayınları.
- Gemalmaz, Mehmet Semih (2001), *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, 3. Baskı, İstanbul: Bata yayınları.
- Gök, Fatma (2012), “Eğitim Hakkı Bağlamında Anadilde Eğitim”, *Eğitim, Bilim ve Toplum Dergisi*, cilt 10, sayı 37, 10-20.
- Gülmez, Mesut (2004), *Birleşmiş Milletler Sisteminde İnsan Haklarının Korunması*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği.
- Gündüz, Aslan (1984), “Milletlerarası Andlaşmalara Çekince (İhtirazi Kayıt) Koyma ve 1969 Tarihli Viyana Anlaşmalar Hukuku Konvansiyonu”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 103-140.
- International Covenant on Civil and Political Rights (1966)*
(<http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> 01 Mart 2015’te erişildi.)
- Kapani, Münci (1981), *Kamu Hürriyetleri*, 6. Baskı, Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi.
- Kılınç, Doğan (2013), *Azınlık Hakları*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Lozan Antlaşması (1923a), (http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf 16 şubat 2015’te erişildi).
- Lozan Antlaşması (1923b), Türk Tarih Kurumu, <http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Sayfa&No=249><http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/Antlasmalar/lozan/> (16 Şubat 2015’te erişildi).
- Kurban, Dilek ve Tsitselikis, Konstantinos (2010), “Bir Mütakabiliyet Hikayesi: Yunanistan ve Türkiye’deki Azınlık Vakıfları”, TESEV, Temmuz, http://www.tesev.org.tr/assets/publications/file/Bir%20Mutekabiliyet%20Hikayesi%2007_2010.pdf 16 Mart 2015’te erişildi)
- Meray, Seha L. (1968), *Devletler Hukukuna Giriş*, Birinci Cilt, 3. Baskı, Ankara: A. Ü. SBF yayınları.
- Meray, Seha L.(1962), *Devletler Hukukuna Giriş*, İkinci Cilt, 2. Baskı, Ankara: A.Ü. SBF yayınları.

- Oran, Baskın (2010), *Türkiye’de Azınlıklar*, 6. Baskı, İstanbul: İletişim yayınları.
- Özdek, Yasemin (2004), *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye*, Ankara: TODAİE yayınları.
- Özersay, Kudret (2006), “AİHM’nin Xenides-Arestis Kararı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61-1, 323-332.
- Özturanlı, Beyza (2012), “Uluslararası Hukuk Komisyonu Çalışmaları Çerçevesinde Uluslararası Andlaşmalara Getirilen Çekincelere İlişkin Hukuki Rejim”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, “10. Yıl’a Armağan, Yıl:11 Sayı 22 /2, 471-505.
- Pazarcı, Hüseyin (1998/I), *Uluslararası Hukuk Dersleri*, I. Kitap, 7. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pazarcı, Hüseyin (1998/II), *Uluslararası Hukuk Dersleri*, II. Kitap, 5. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pazarcı, Hüseyin (2007), *Uluslararası Hukuk*, 5. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Sessiz Devrim (2013)*, Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2012, 2. Baskı, Ankara: T.C. Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı yayınları.
- Shaw, Malcolm N. (2003), *International Law*, Fifthedition, Cambridge University press, 2003, U.K: Cambridge.
- T. C. Resmi Gazete (2003), 18 Haziran 2003, sayı: 25142.
- T.C. Anayasası (1982), http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf 02 Mart.2015’te erişildi).
- T.C. Başbakanlık (2003) , Medeni ve siyasal Haklar sözleşmesi <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0589.pdf> 01 Mart.2015’te erişildi
- T.C. Resmi Gazete (2013), 31.01.2013, sayı 28545.
- T.C. Resmi Gazete (2006), 05 Ağustos 2006, sayı: 26250.
- T. C. Resmi Gazete (2003), 18 Haziran 2003, sayı: 25142.
- T.C. Resmi Gazete (2004), 22 Mayıs 2004, sayı:25469.
- TBMM (2003a) Medeni ve siyasal Haklar sözleşmesi <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0589.pdf> (24 Şubat 2015’te erişildi).
- TBMM (2003b), Ekonomik Sosyal, Kültürel Haklar Sözleşmesi, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/83-93.pdf> 24 Şubat 2015’te erişildi).

UN Human Rights (1966a), International Covenant on Civil and Political Rights

<http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> 01 Mart 2015'te erişildi).

UN, Human Rights (1966b), International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights

<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>; 28 Şubat 2015'te erişildi).

UN A/Res (1970) /25/2625, 24 oct. 1970, <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm> 26 Şubat 2015'te erişildi).

UN Treaty Collection, Chapter IV (1966/3), Human Rights, 3 . International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&lang=en 16 Şubat 2015'te erişildi).

UN Treaty Collection, Chapter IV (1966/4) Human Rights, 4 . International Covenant on Civil and Political Rights <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&id=IV~4&chapter=4&lang=en#EndDec> 16 Şubat 2015'te erişildi)

UNESCO (1960), Convention against Discrimination in Education (http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=12949&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html 24 Mart 2015'te erişildi).

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (1969), http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/Viyana_69.pdf; 02 Şubat 2015'te erişildi)

Yalçın, Emruhan (2008), "Heybeliada Ruhban Okulu'nun Yeniden Açılması", *A.Ü Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, s 41, Mayıs, 125-158.